

Boarding of the Ottoman Army During the First World War*

Aylin DOĞAN¹

Keywords

First World War,
Ottoman Empire,
Boarding of the
Ottoman Army,
Tekalif-i Harbiye.

Abstract

The Ottoman Empire joined the First World War, which started in 1914 and ended in 1918, on the side of the Central Powers. The tendency to Economic Liberalism in the prewar era headed towards National Economy Policies when the war broke out. Spreading Autarchy Policies all over the world during combat conditions were now a must for Ottoman Empire as well and that required some economic measures for the government to take for boarding the Ottoman Army in both Istanbul especially and other towns. On one hand, this increased the importance of Anatolia. This study examines what economic measures the Ottoman Empire took, how did they boarded the army and what kind of issues they encountered under the compelling circumstances of the First World War. Methodologically, the study is based on primary sources (Prime Ministry Ottoman Archives) and reviewed over the scanned documents of 1914- 1918. With this study, it is aimed to make a contribution to the current literature, to possible more extensive studies, and new and original data.

Article History

Received
19 Oct, 2018
Accepted
18 Nov, 2018

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun İaşesi*

Anahtar Kelimeler

Birinci Dünya Savaşı,
Osmanlı
İmparatorluğu,
Ordunun İaşesi, İane,
Tekalif-i Harbiye.

Özet

1914'de başlayıp, 1918'de biten Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı İmparatorluğu İttifak Devletleri yanında yer almıştır. Savaş öncesi dönemde, liberal iktisat politikalarına olan eğilim, savaşla birlikte milli iktisat politikalarına doğru kaymıştır. Savaş koşullarında, tüm dünyada etkisini hissettiren otarşi politikası, Osmanlı İmparatorluğu için de bir zorunluluk olmuştur. Otarşi politikasının bir gereği olarak devlet savaş yıllarında, başta İstanbul olmak üzere, hem diğer kentlerin hem de ordunun iaşesinde bir takım iktisadi tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştır. Bu durum bir taraftan, Anadolu'nun önemini de arttırmıştır.

Bu çalışmada, Birinci Dünya Savaşı'nın zorlu şartları altında Osmanlı İmparatorluğu'nun ordunun iaşesini sağlama konusunda hangi iktisadi tedbirlere başvurduğu, ordunun iaşesini nasıl sağladığı ve iaşenin sağlanması konusunda hangi sorunlarla karşılaştığı incelenmektedir. Metod olarak birincil kaynaklara (Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleri) dayanılmış olup, 1914-1918 yılları aralığını kapsayan konuyla ilgili belgeler taranarak, elde edilen bulgular üzerinden bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Ortaya konulan bu çalışma ile mevcut literatüre ve bu konuya yönelik yapılabilecek daha kapsamlı çalışmalara, yeni ve orijinal verilerle bir katkı sağlanabilmesi amaçlanmıştır.

Makale Geçmişi

Alınan Tarih
19 Ekim 2018
Kabul Tarihi
18 Kasım 2018

* Bu makale, 12-15 Kasım 2014 tarihli Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle 100. Yılında I. Dünya Savaşı adlı sempozyumda tam metin bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Corresponding Author. ORCID: 0000-0002-2533-6964. Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, aylin_do@hotmail.com

1. Giriş

1914 yılına gelindiğinde dünya, Avrupa devletlerinin “İttifak ve İtilaf” devletleri olarak ikiye bölünmesine tanık olmuştur. Bu bölünüşün etkileri hızla diğer ülkelere de yayılmıştır. İttifak ve İtilaf gruplaşması karşısında yalnız kalmak istemeyen Osmanlı İmparatorluğu, Almanya ile olan yakınlaşmanın neticesinde, 1914’de başlayıp 1918’de biten Birinci Dünya Savaşı’nda, İttifak Devletleri yanında yer almıştır.

1914-1918 yılları arasında, savaş koşullarının etkisiyle, devlet ulusal bir ekonomiyi hedef alan tedbirlere hız vermiştir. Savaş öncesi dönemde, liberal iktisat politikalarına olan eğilim, savaşla birlikte milli iktisat politikalarına doğru kaymıştır. Savaş koşullarında, tüm dünyada etkisini hissettiren otarşi politikası, Osmanlı İmparatorluğu için de bir zorunluluk olmuştur. Otarşi politikasının bir gereği olarak devlet savaş yıllarında, başta İstanbul olmak üzere, hem diğer kentlerin hem de ordunun iaşesinde bir takım iktisadi tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştır. Bu durum bir taraftan, Anadolu’nun önemini de arttırmıştır.

Savaş koşullarında, tarım, sanayi, ulaşım ve haberleşme ağı açısından savaşın yükünü kaldırabilecek bir konumda bulunmayan devlet, ordunun ve halkın iaşesi meselesini, savaş yılları süresince çeşitli uygulamaları yürürlüğe koyarak çözmeye çalışmıştır. Savaş ekonomisi gereği, ülkenin bütün kaynakları ordunun iaşesinin sağlanması için seferber edilmiştir.

Bu çalışmada, Birinci Dünya Savaşı’nın zorlu şartları altında Osmanlı İmparatorluğu’nun ordunun iaşesini sağlama konusunda hangi iktisadi tedbirlere başvurduğu, ordunun iaşesini nasıl sağladığı ve iaşenin sağlanması konusunda hangi sorunlarla karşılaştığı incelenmektedir. Metod olarak birincil kaynaklara (Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleri) dayanılmış olup, 1914-1918 yılları aralığını kapsayan konuyla ilgili belgeler taranarak, elde edilen bulgular üzerinden bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Ortaya konulan bu çalışma ile mevcut literatüre ve bu konuya yönelik yapılabilecek daha kapsamlı çalışmalara, yeni ve orijinal verilerle bir katkı sağlanabilmesi amaçlanmıştır.

1.1. Osmanlı Devleti’nin Savaşa Katılması

1914 yılına gelindiğinde Avrupa, bir yandan dış pazarlar ve dünya egemenliği için İngiliz-Alman yarışı, bir yandan da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rusya arasındaki Cermen-Slav ulusçuluk çatışmasına sahne olmuştur. Bu ikiye bölünmüşlük içinde Rusya, Fransa ve İngiltere “Üçlü İtilaf” devletlerini; Almanya, Avusturya-Macarsitan İmparatorluğu ve İtalya ise “Üçlü İttifak” devletlerini oluşturmuşlardır. Savaş başladığında, İtalya önce tarafsız kalmış sonra 1915’te İtilaf Devletleri safına geçmiştir. Savaş süresince Avrupa’nın diğer bazı devletleri, Japonya ve ABD’nin de İtilaf devletlerine katılmasıyla, savaş Avrupa kıtasının dışına taşan bir boyuta ulaşmıştır (Tunçay, 1997: 41).

Osmanlı Devleti, kısa bir süre önce Balkan Savaşları’nda uğradığı başarısızlığa karşın, mevcut toprakları, Boğazların denetimine sahip oluşu, gençleşme süreci içinde olan ordusu, Halife Sultan’ın müslüman dünyadaki manevi saygınlığı gibi etkenlerle, güçler dengesinde önemli bir ağırlığa sahip olmuştur (Mantran,1995: 272-273). İttifak ve İtilaf gruplaşması karşısında yalnız kalmak istemeyen Osmanlı

İmparatorluğu, II. Abdulhamit'in Almanci dış politikasına karşı İngiltere ve Fransa'ya eğilimi olan İttihat ve Terakki'nin İtilaf devletlerinden aynı karşılığı görememesi dolayısıyla, ister istemez Almanya'ya yanaşmıştır (Tunçay, 1997: 41). Almanya ile yakınlaşmanın neticesinde, 1914'de başlayıp 1918'de biten Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, İttifak Devletleri yanında yer almıştır.

Ağustos'un ilk yarısında kuzey Afrika'daki Fransız üslerini bombardıman ettikten sonra Osmanlı sularına sığınan Alman donanmasının, "Goeben" ve "Breslau" adlı iki zırhlısı, İstanbul Hükümeti tarafından satın alınmış ve "Yavuz Sultan Selim" ve "Midilli" adları verilerek Osmanlı donanmasına katılmıştır. 8 Eylül'de Kapitülasyonların kaldırıldığı duyurulmuştur. Daha da ötesi, ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişi yasaklanmış, yabancı postahaneler kapatılmış, Osmanlı olmayan bütün yargı mercilerine son verilmiştir. Almanların Batı cephesi üzerindeki baskıyı azaltmak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu fiilen savaşa çekmeye yönelik girişimleri ile, kimi kabine üyelerinin savaşa girmeye karşı olmalarına rağmen, 29 Ekim'de Türk donanması aldığı emirlere uygun olarak Odessa, Sivastopol ve Novorossisk'i topa tutmuştur (Mantran,1995: 274-275). Resmi açıklamalara göre, bazı Rus savaş gemilerinin manevra yapmakta olan Osmanlı donanmasını takip ve taciz etmesi üzerine, onlara karşılık verildiği bildirilmiş ve neticede Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve bağlaşıklarına karşı fiilen savaşa katılmıştır (Tunçay, 1997: 45).

2. Savaşın Osmanlı İktisat Politikalarına Yansımaları

Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı ekonomisinde, sadece mamul mallar için değil, İstanbul ve diğer bazı kıyı kentlerinin gıda ihtiyacı için de yüksek miktarlarda ithalata ihtiyaç duyulmuştur (Pamuk, 2014: 165). 1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdiğinde de, Birinci Dünya Savaşı gibi modern tekniğe dayalı güçlü bir ordunun geniş alanlarda organize edilebilmesini ve uzun yıllar boyunca ihtiyaçlarının karşılanabilmesini sağlama kapasitesi olmayan bir ülke niteliğinde olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, hem tarım ve sanayi alanındaki üretim yapısı hem de ulaşım ve haberleşme alt yapısı olarak böyle topyekün bir savaşın yükünü karşılayabilmede yetersiz kalmıştır. Savaş öncesi dönemde de ekonomisi sanayi malları bakımından büyük ölçüde dışa bağımlı olan Osmanlı İmparatorluğu'nda bu dışa bağımlılık sanayi malları dışında büyük kentlerin beslenmesinde de söz konusu olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2004: 3-4). İstanbul'a Batı'dan ulaşan ticaret yollarının büyük ölçüde tıkanmasıyla iktisat politikaları içerisinde İstanbul'un işesi, çözümü öncelikli sorunlardan biri olarak ortaya çıkmıştır (Boratav, 2015: 28). Çoğunlukla deniz yoluyla sağlanan mal akımının savaşla birlikte sınırlanması durumu ve ikinci önemli bağlantı olarak demiryollarının da yeterince iyi çalışmaması dışa bağımlılığın olumsuz bir yansıması olarak ülke ekonomisini zora sokmuştur. Bu süreçte, deniz yolu, demir yolları ve kara yolları da dahil sınırlı olan ulaştırma olanakları, öncelikli olarak askeri ihtiyaçlara ayrıldığı için, sivil kesim ihtiyaçlarının karşılanmasında sıkıntılar yaşanmıştır (Tekeli ve İlkin, 2004: 4-5). Mevcut ulaşım imkanlarının sonuna kadar kullanılmasıyla Anadolu'daki tarımsal üretim, büyük boyutlu ulusal piyasa için yapılabilecek hale gelmiştir. Anadolu'dan İstanbul'a hubuat sevkiyatı, savaş yıllarının en kârlı işi haline gelmiş olup, bu durum karaborsaya neden olmuştur. İttihat ve Terakki yönetimi, bir taraftan karaborsayla mücadele eder gibi görünürken, diğer

taraftan da kendilerine yakın grupların nemalanması sonucunda, ilkel bir birikimin gelişmesinde de etkili olmuştur. (Boratav, 2015: 28-29).

Savaşın başlamasıyla birlikte, Osmanlı limanları İngiliz ve Fransız donanmaları tarafından ablukaya alınınca, dış ticaret neredeyse tamamen durmuştur. Özellikle, buğday, un, şeker gibi gıda maddeleri ile çeşitli mamul mallarda, savaşın başlamasından kısa bir süre sonra darlıklar ve kıtlıklar baş göstermiş ve kısa sürede yayılmıştır (Pamuk, 2014: 165). İngilizlerin üs kurduğu Akdeniz yolu savaş boyunca kapalı kalmıştır. 1915 yazından sonra da Karadeniz’de Rus ablukası başlamıştır (Tekeli ve İlkin, 2004: 4). Rusların Karadeniz kıyısındaki Ereğli kömür madenlerinin bombalaması neticesinde kömür üretimi düşmüş ve sanayi üretimi bundan olumsuz etkilenmiştir (Pamuk, 2014: 166). Ancak, savaş boyunca kapalı kalan Akdeniz yolunun aksine Rus ablukasına maruz kalan Karadeniz yolu, hiçbir zaman tamamen kapanmamıştır. 1917 Rus Devrimi’nden sonra ise Karadeniz yolu, tamamen açılmıştır (Tekeli ve İlkin, 2004: 4).

Savaş, yerli sanayi üzerine bir ölçüde ithal ikamesine neden olduğu için, olumlu bir etkide bulunsa da ardından başlayan hammadde darlıkları bu olumlu etkiyi sınırlandırmıştır. Sanayi üretimi açısından bir diğer olumsuzluk ise, savaş nedeniyle çok sayıda erkeğin sivil işgücünden ayrılmaları neticesinde ortaya çıkan işgücü kıtlığı sorunu olmuştur. Çok sayıda kadın işgücü istihdam edilmesi de, bu sorunun savaş sonuna kadar çözülebilmesinde etkili olmamıştır. Mevcut koşullar, sanayi üretimi dışında, tarımsal üretimde de ciddi sorunlara yol açmıştır. Makineleşme sınırlı olduğu için, tarımsal üretim ithal girdilere ya da makinelere bağımlı olmamakla birlikte, ordunun savaş dönemindeki özel ihtiyaçları nedeniyle, üretim olumsuz yönde etkilenmiştir. Barış döneminde bile var olan işgücü darlığı savaş sırasında daha da büyük bir problem olmuştur (Pamuk, 2014: 166). Rakamsal verilere göre; 1915 senesi sonuna kadar askere alınan kişi sayısı 2.523.000’dir. Asker sayısındaki bu artış, hem üretim gücünde bir düşüşe hem de üretime katkısı olmayıp tüketim yapan nüfusta bir artışa yol açmıştır. Savaş sırasında gerçekleşen Ermeni tehciri gibi olgular da işgücü kıtlığında ve üretimdeki düşüşte etkili olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2004: 6). Ayrıca, Doğu Anadolu’nun büyük kısmının Rusya tarafından işgali, bu bölgede tarımsal üretimi neredeyse tamamen çökme derecesine getirmiştir. Tarımsal üretimde kullanılan çift hayvanlarına ordunun ihtiyaçları nedeniyle el konulması da ayrıca önemli sorunlara yol açmıştır. Savaş yıllarında, Anadolu tarımının, o dönemin gelişkin ekonomileri kadar esnek olmaması ve savaş döneminin yarattığı ağır sorunlar karşısında daha korunaksız oluşu, özellikle gıda maddeleri arzı ile ilgili ciddi sorunlar ortaya çıkarmıştır. Gıda maddeleri üretimi ve ithalatı azalırken, şehirlerin ve ordunun iâşesinin sağlanması, devlet için siyasal ve askeri anlamda hayati bir sorun haline gelmiştir. Devlet, çıkardığı yasalar ve başlattığı uygulamalarla şehirlerin ve ordunun iâşesini sağlamak amacıyla tarımsal üreticiler üzerindeki baskıyı artırmaya çalışmıştır. Ancak, tarımsal üreticiler, devletin uyguladığı çeşitli baskılar karşısında, vergi ve diğer taleplerden kaçınmayı, ellerindeki önemli bir bölümünü kendi tüketimleri için saklamayı başarmışlardır (Pamuk, 2014: 166-168).

Üretim, ulaşım ve iâşede ortaya çıkan tüm bu olumsuzluklar Osmanlı ekonomisinin modern anlamda bir ulusal ekonomi haline dönüşmesi yönünde önemli etkilerde bulunmuştur (Boratav, 2015: 28). 1914-1918 yılları arasında, savaş koşullarının

etkisiyle, devletin ulusal bir ekonomiyi hedef alan tedbirleri artan bir hızda birbirini izlemiştir (Mantran,1995: 290-291). Savaşın başlamasıyla birlikte, İngiltere, Fransa gibi önde gelen devletlerle ilişkilerin kesilmesi üzerine, İttihat ve Terakki yönetimi, ekonominin dış bağlantılarının niteliğini değiştiren, daha sonra Cumhuriyet dönemi iktisat politikalarını da etkileyecek olan bir dizi karar almıştır. Öncelikle, 1914 yılının sonunda kapitülasyonlar, tek taraflı olarak iptal edilmiştir. Bu durumun iktisadi açıdan en önemli sonucu, artık Osmanlı vatandaşlarının hukuk, yargı ve ticaret konularında yabancı ülke vatandaşları ile eşit konuma gelmeleri olmuştur. Ayrıca, yabancı şirketlerin ayrıcalıklarına son verilerek, bu şirketlerin Osmanlı tüzel kişiliği kazanmaları istenmiştir. İkinci olarak, “ad valorem” denilen, yani, tüm mallara aynı oranda uygulanan ve esas olarak mali gelir amaçlayan gümrük tarifeleri yerine, 1915 yılında düzeyleri iktisat politikasının gereklerine göre zaman içinde değiştirilebilecek yeni bir gümrük tarife yapısı kabul edilmiştir. Böylelikle, Osmanlı Devleti’nin, gümrük tarifelerini istediği gibi düzenleyebilmesi, belirli sektörleri koruyabilmesi amaçlanmıştır. Üçüncü olarak ise, Osmanlı Devleti’nin dış borçları için yapılan tüm ödemeler durdurularak, Duyun-ı Umumiye’nin faaliyetleri askıya alınmıştır (Pamuk, 2014: 164-165). Böylece Osmanlı İmparatorluğu, savaş bitene kadar mali bir rahatlık kazanmıştır (Tunçay, 1997: 46).

Savaş yıllarında, bahsi geçen bu iktisadi tedbirlerin dışında devlet, Ziraat Bankası’nı yeniden örgütlemek; yeni ticaret ve sanayi girişimleri için gerekli sermayeyi sağlamakla yükümlü bir mali örgüt (İtibar-i Milli Bankası) oluşturmak; ulusal çıkarlarla uyuşan ortaklıklara çeşitli ayrıcalıklar tanıyan 1909 tarihli mevcut kanunu esaslı bir şekilde yeniden düzenlemek; bir üretim, tüketim ve kredi kooperatifleri şebekesi kurmak; ülke çapında, temel ihtiyaç maddelerinin (un, şeker, petrol vb.) taşınması ve dağıtımından sorumlu komiteler oluşturmak; ortaklıkların yazışmalarında Türkçe’den başka bir dilin kullanılmasını yasaklayan bir kanun çıkarmak; teknik eğitimde bulunacak okulların sayısını arttırmak şeklinde diğer bazı tedbirlere de başvurmuştur. Tüm bu tedbirler, 1914-1918 yılları arasında devletin, ulusal bir ekonomiyi hedef alan tedbirleri niteliğindedir (Mantran,1995: 290-291).

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, esas olarak artan askeri harcamalardan kaynaklı bütçe açıklarının finansmanında dış borçlanmaya başvuran devlet, savaşın başlamasıyla birlikte, tüketiciler ve işletmelerden alınan doğrudan ve dolaylı vergileri arttırmıştır. Ancak tüm çabalara rağmen, vergi gelirlerinde bir artış sağlanamamıştır. Savaşla birlikte, tarım ve sanayi üretiminin ciddi bir şekilde düşmesi, 1915’ten sonra enflasyonun ivme kazanmasıyla, nominal vergi gelirlerinin fiyat artışlarının gerisinde kalışı ve hem şehirlerde hem de kırsal kesimde vergiden kaçınma eğiliminin güçlenmesi, vergilerden beklenen gelir artışına engel olmuştur (Pamuk, 2014: 170-171).

Neticede, savaş koşullarının getirdiği süreç itibariyle, tüm yıkımına rağmen savaşın bitiminde Anadolu ekonomisinin savaş öncesi durumuna nazaran, biraz daha bütünleşmiş ve ulusal bir nitelik kazanmış olduğu söylenebilir. (Boratav, 2015: 32).

2.1. Savaş Yılları ve Ordunun İaşesi

“İaşe” kelimesi sözlük anlamı itibariyle, “yaşatma, geçindirme, besleme” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 1999: 401). Klasik dönem Osmanlı iktisadi zihniyetinin dayandığı temel ilkelerden biri olan provizyonizm, yani iaşecilik ilkesi de en genel ifadeyle, toplumdaki tüm katmanların ihtiyaçlarının karşılanmasını ifade etmektedir (Genç, 2002: 68-69). Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu’nda iaşe meselesinin, sadece savaş dönemlerinde değil barış dönemlerinde de önemli olduğu söylenebilir. Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ile birlikte, genel ekonomi açısından savaş yıllarında, iktisadi ve mali olmak üzere bir takım tedbirlere başvuran devlet için, savaş koşullarının yarattığı iaşe sorununun çözümü de ciddi bir mesele olmuştur. Hem ordunun hem de kentlerin iaşesinde sorunlarla karşılaşmıştır.

Savaş sürecindeki gelişmelere bağlı olarak değişen, savaşın ve ekonominin örgütlenmesi ile ilgili yetkilerin dağılımı, yönetimde bulunan İttihad ve Terakki bünyesindeki güç dengelerinin sürekli olarak yeniden belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu süreçte, iktidarın çok kutuplu yapısı, sivil ve askeri kesim olmak üzere, iki kutuplu bir yapı haline gelmiş olup, iaşe sorununun çözümü de bu iki kesim arasında en önemli yarışma konusu olmuştur. Savaşın uzamasıyla birlikte ise, başlangıçta ağırlıklı olarak askeri kesim tarafından alınan önlemlerin ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri görülmeye başlanmış ve askeri kesimin güçlenmesinin yarattığı kaygılar, sivil kesim ile askeri kesim arasındaki çelişkileri artırmıştır (Tekeli ve İlkin, 2004: 7-9). Böyle bir ortmada, İttihad ve Terakki içinde, Talat Paşa’nın çevresindeki en etkili kişilerden biri olan Kara Kemal, İstanbul’un iaşesini kontrol etmeye başlamıştır. İstanbul’un iaşesinin önemi, sadece bu şehirde yaşayanlardan kaynaklı olarak değil, aynı zamanda İstanbul’un önemli bir ithalat limanı olma işlevi görmesinden kaynaklı olup, bu nedenle tüm ülkenin iaşe sorununun çözümü ile İstanbul’un iaşe sorununun çözümü beraber ele alınmıştır (Tekeli ve İlkin, 2004: 7-12). İstanbul’un iaşesini kontrol etmeye başlayan Kara Kemal yönetiminde oldukça değişik, çoğu zaman da çelişkili ve yetersiz bazı yöntemler denenerek, İstanbul’un iaşe sorunu giderilmeye çalışılmıştır. Bu çabaların, geleneksel Osmanlı yapısındaki devlet müdahaleciliğinin dışına çıkılarak yapılması, modern anlamda bir iktisat politikası uygulanması yönünde atılan ilk ciddi adımlardan biri olarak değerlendirilebilir (Boratav, 2015: 28-29).

Savaş koşullarında, tarım ve sanayi yapısı olsun, ulaşım ve haberleşme ağı olsun savaşın yükünü kaldırabilecek bir konumda bulunmayan devlet, ordunun ve halkın iaşesi meselesini, savaş yılları süresince çeşitli uygulamaları yürürlüğe koyarak çözmeye çalışmıştır (Pamuk, 2014: 168-169). Ordunun iaşesinin sağlanmasında özellikle, kısmen iane ve kısmen el koyma yöntemlerine başvurularak halktan destek alındığı görülmektedir (BOA., DH.İ.U.M.EK., 72-49/24 Eylül 1914). Bunda, İttihat ve Terakki Hükümeti’nin savaşın kısa sürede sona ereceği düşüncesiyle ileriye yönelik önlemlere gerek duymaması etkili olmuştur. Savaşın ağır şartlarının etkisinin hissedilmesiyle, Osmanlı İmparatorluğu’nun her türlü imkanları öncelikle orduların ihtiyaçlarını karşılamak üzere seferber edilmiştir. Savaşın ağır yükü daha çok tarım sektöründe çalışan üretici kesimin omuzlarına yüklenmiştir. Bu şekilde hükümet, halkın elindeki kaynaklardan yararlanarak ordunun iaşesini sağlamak amacıyla Tekalif-i Harbiye yöntemine başvurmuştur. 22 Ağustos 1914’de

yürürlüğe giren kanun gereğince ülkenin çeşitli yerlerinde Tekalif-i Harbiye Komisyonları oluşturularak ordunun ihtiyacı olan maddelere hükümet tarafından belirli bir fiyat üzerinden el konulmaya başlanmıştır (Toksoy, 2018: 143).

Tekalif-i Harbiye komisyonları, gerek iane yolu ile gerekse tekalif-i harbiye olarak ihtiyaç maddelerinin toplanması yolu ile ordunun iaşesinin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Toplanan bu ihtiyaçların, gıda, giysi, hayvan başta olmak üzere oldukça çeşitlilik gösterdiği görülmektedir (BOA., DH.İ.UM.EK., 72-84/10 Ekim 1914; BOA., DH.İ.UM.EK., 71-59/11 Ağustos 1914; BOA., DH.İ.UM.EK., 72-29/16 Eylül 1914; BOA., DH.SYS., 123-3/7 Aralık 1914; BOA., DH.EUM.MTK., 64-35/15 Aralık 1914; BOA., DH.SYS., 123-2/4 Şubat 1915; BOA., DH.ŞFR., 52-88/22 Nisan 1915; BOA., DH.İ.UM., 93-1/21 Mayıs 1915). Tekalif-i Harbiye yükümlülüğü gereği yapılan el koymalar, bedeli ödenmek üzere yapılan satın almalar niteliğinde olup, bu bedelin tespiti, Takdir-i Fiyat Komisyon'ları tarafından yapılmıştır (BOA., DH.İ.UM., 83-1/12 Şubat 1915). Yapılan el koymalarda, malına el konulan şahıslara mazbatalar verilmiştir. Kimi zaman bu mazbataların verilmediğine dair şikayetler de söz konusu olmuştur (BOA., DH.İ.UM., 83-1/5 Ekim 1915).

Ordunun iaşesi için yapılan el koymaların, özellikle İstanbul'un iaşesi açısından sıkıntı yarattığı görülmektedir. Konuyla ilgili bir belgede bu durum; *"İstanbul'daki değirmenler ile tüccar depolarında bulunan zahireye ve fırıncıların Anadolu'dan getirmek istedikleri buğdaya cihat-i askeriyece el konulduğundan İstanbul ve adalarda ekmek sıkıntısının baş gösterdiği.."* ifadeleri ile dile getirilmiştir (BOA., DH.SYS., 123-3/16 Mart 1915). Bir başka belgede ise; *"İhtiyacat-ı mahalliye'den fazla ve cihat-i askeriye namına el konulmamış veya el konulan miktar dışında, Anadolu'nun muhtelif yerlerinden İstanbul'a hububat, me'kulat ve mahrukatın ihracı ve kaymakamlıklarca bunun engellenmemesi..."* ifadelerine yer verilmiştir (BOA., DH.SYS., 123-3/4 Mart 1915). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, iaşede öncelik orduya verilmiş, ardından İstanbul gelmiştir.

Devlet, Tekalif-i Harbiye Komisyonları'nın kanuna aykırı el koymalarına müsamaha göstermemiştir (BOA., DH.İ.UM., 93-1/15 Ağustos 1916). Nitekim, suistimallere mahal vermemek için, Tekalif-i Harbiye Komisyonları zaman zaman teftişe de tabi tutulmuştur (BOA., DH.İ.UM., 83-1/19 Nisan 1915; BOA., 83-1/29 Haziran 1915). Savaşın ardından ise seferberliğin başlangıcından bitimine kadar tekalif-i harbiye suretiyle alınan bütün eşya ve benzeri ihtiyaçların her ay için ayrı ayrı tasdikli cetvelleri ilgililerce hazırlatılarak Tedkik ve Tasviye-i Hesabat Komisyonu'nun incelemesine sunulmuştur (BOA., DH.İ.UM., 4-5/19 Temmuz 1919).

Ordunun iaşesinin sağlanmasında, oluşturulan Tekalif- Harbiye Komisyonları vasıtasıyla bedeli ödenmek üzere yapılan el koymalar dışında, ikinci bir kaynak olarak, kurulan bazı cemiyetlerin topladığı ianelerden bahsedebiliriz. "İane" kavramı sözlük anlamı itibariyle, "yardım için toplanan para, yardım parası" anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 1999: 401). İane kavramı gönüllülük esasına dayanmakla birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun yürürlüğe koyduğu bazı vergilerin "iane vergisi" olarak adlandırılması durumu, iane kavramının gönüllülük esasına dayanma niteliğindeki değişimi göstermektedir (Özbek, 2004: 255-256).

Savaş yıllarında, ianelerin cemiyetler vasıtasıyla toplandığı görülmekte olup, arşiv belgelerinde iane yapılan bu cemiyetler içinde, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Donanma-i Osmani Cemiyeti ve de Tekalif-i Harbiye Komisyonu'nun isimlerinin geçtiği görülmektedir. Genel menfaatler için bu cemiyetler namına iane toplama işi Cem-i İnanat Nizamnamesi ile düzenlenmiştir (BOA., DH.İ.UM., 91-1/11 Ocak 1916). Bu cemiyetler tarafından toplanan ianeler ise, İane-i Harbiye (BOA., DH.KMS., 30-9/14 Ocak 1915; BOA., DH.SYS., 112-77/4 Nisan 1914), Donanma ianesi (BOA., DH.İ.UM.EK., 74-46/13 Ocak 1914; BOA., DH.İ.UM.EK., 69-58/31 Mayıs 1914), Hilal-i Ahmer ianesi (BOA., BEO., 4246-38391/7 Ocak 1914; BOA., BEO., 4552-318831/22 Ocak 1914) adları altında toplanmıştır. Halk iane vermeye teşvik edilmeye çalışılmış (BOA., DH.EUM.VRK., 15-5/26 Haziran 1915), iane sahipleri teşekkür beyanatlari ile nişan ve madalyalar verilerek onurlandırılmışlardır (BOA., İ.DUİT., 73-89/14 Haziran 1918; BOA., İ.DUİT., 73-90/30 Haziran 1918).

İanelerin toplanmasında gönüllülük esaslı söz konusu olmakla birlikte bunun dışına çıkıldığı durumlar da olmuştur. Bir belgede; "*Muvazene-i Umumiye dahilinde maaş alanların hepsinin Kanun-ı evvel maaşlarından tekaüdiye ve mazuliyet aidatı çıkarıldıktan sonra kalanının Donanma-yı Osmani ianesi olarak bir defaya mahsus olmak üzere bütçeye ilave olunacağı...*" bildirilmekte olup memurların maaşlarının bir kısmı donanma ianesi olarak bütçeye aktarılmıştır (BOA., DH.EUM.MH., 250-40/14 Ocak 1914). Bir başka belgede ise; "*Emniyet-i Umumiye bünyesinde kurulan Osmanlı Donanma Cemiyeti İane Komisyonu'na personelden her ay belirli miktarda yardım toplanması..*" hususunun bildirildiği görülmektedir (BOA., DH.EUM.MEM., 47-41/2 Mayıs 1914). Ecnebi tabiiyyetinde bulunan istihbarat memurları maaşları ise donanma ianesinden istisna tutulmuştur (BOA., DH.KMS., 13-17/26 Ocak 1914). 18 Şubat 1914 tarihli bir belgede; "*Memleketin donanmasızlık yüzünden duçar olduğu felaketlerin giderilmesi için donanmaya iane temini*" dile getirilmekte (BOA., DH.HMŞ., 20-34/18 Şubat 1914) ve 19 Şubat 1914 tarihli bir diğer belgede; "*Donanma teşkili için para gerektiğinden memurlardan donanmaya yardım için heyet oluşturularak iane toplanılması*" bildirilmektedir (BOA., DH.EUM.MEM., 44-9/19 Şubat 1914). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, savaş koşulları nedeniyle donanma hususu ve donanmanın teşkili açısından ianeler devlet için oldukça önemli olmuştur.

İane konusunda sadece Anadolu halkı seferber olmamış, Anadolu'nun dışında yaşayan Müslüman halk da buldukları yerlerden gönderdikleri ianelerle destekte bulunmuşlardır. İane gelen yerler içinde, Hindistan, Suriye, İran, Mısır, Pakistan, Güney Afrika'nın yer aldığı görülmektedir (BOA., DH.İ.UM.EK., 69-58 /31 Mayıs 1914; BOA., DH.EUM.EMN., 72-16/14 Mayıs 1914; BOA., DH.İ.UM.EK., 6-99/13 Mart 1915; BOA., A-MTZ., 32-403/1 Mart 1914; BOA., BEO., 4268-320052/14 Mart 1914; BOA., BEO., 4306-322899/17 Ağustos 1914).

2.2. İaşenin Sağlanması Karşılaşılan Sorunlar

Savaş yıllarının zorlu şartları karşısında ordunun iaşesini sağlamak amacıyla, el koyma ve iane yöntemlerine başvurulmuştur. Ancak, bu kaynaklardan elde edilen ihtiyaçların toplanmasında olsun, dağıtımının zamanında ve sorunsuz bir şekilde yapılması konusunda olsun problemler de eksik olmamıştır. Bunlara farklı

sorunların da eklenmesiyle, devlet için zaten sıkıntılı olan iâşe işlerini sürdürmek daha zorlayıcı olmuştur.

Karşılaşılan bu sorunlar içinde, ordunun iâşesi için toplanan ianelerin zimmete geçirilmesi veya toplanan paraların çalınması gibi durumlar (BOA., DH.H., 63-4/28 Haziran 1914; BOA., İ.UM.EK., 71-14/1 Ağustos 1914), hiçbir usul ve kurala uyulmadan çeşitli adlar altında iane toplanması (BOA., DH.MB.HPS.M., 19-37/10 Şubat 1915; BOA., DH.HMŞ., 11-49/23 Şubat 1915), kaçakçılık faaliyetleri (BOA., DH.İ.UM., 98-1/6 Temmuz 1916), Tekalif-i Harbiye Komisyonlarınca alınmakta olan malların bedellerinin peşin ödenmesi gerekirken ödeme yapılmaması (BOA., DH.İ.UM., 93-1/13 Temmuz 1916), ecnebi tebaasından ordu için iane talep edilmemesinin bildirilmesine rağmen ecnebilere de iane toplanmasının bir takım şikayetlere neden olması (BOA., BEO., 4319-323887/4 Kasım 1914; BOA., DH.EUM.KLU., 3-14/11 Ekim 1914; BOA., BEO., 4329-324628/31 Aralık 1914), çiçek, humma ve sığır vebası gibi bulaşıcı hayvan hastalıkları (BOA., DH.İ.UM.EK., 39-75/9 Ekim 1917) şeklinde sıralayabileceğimiz farklı farklı sorunlarla karşılaşmıştır.

Belgelere göre, özellikle usulsüz iane toplama ve zimmete geçirme gibi yolsuzlukların tespiti için iane toplayan komisyonların teftişlere tabi tutuldukları görülmektedir (BOA., DH.İ.UM., 83-1/7 Ocak 1915; BOA., DH.İ.UM., 89-1/29 Nisan 1915). Teftiş sonrasında suçlu bulunanlar memuriyetten azledilme, küreğe konulma gibi çeşitli cezalara çarptırılırken, mağdur olanlara da tazminat ödenmesi gibi uygulamalar söz konusu olmuştur (BOA., DH.İ.UM.EK., 75-33/25 Şubat 1915; BOA., İ.HB., 166-1333/16 Mart 1915; BOA., DH.İ.UM., 93-1/29 Temmuz 1916).

Savaş yıllarında iâşe sorununun çözümü, sivil yönetim ile ordu arasında gidip gelmiş ancak tüm çabalar, özellikle dağıtımda yaşanan sıkıntıların üstesinden gelinemediği için yeterli olmamıştır (Doğru, 2009: 21). Ülkede, ulaştırma alt yapısının yetersizliği, ulaştırma hizmetini de kıt bir hizmet haline getirdiği için, bölgeler arasında yüksek fiyat farklılıkları oluşmuştur. Bu farkın yüksek bir oranda olmasında, ulaşım hizmetlerindeki sınırlılığın yanı sıra, araçların rolünün de etkili olduğu söylenebilir (Tekeli ve İlkin, 2004: 11).

Bu süreçte iktidarda bulunan İttihat ve Terakki'nin iâşe politikası istikrarlı bir gelişim gösterememiştir. Karneden narha kadar değişik önlemlere başvurulmuşsa da kent halkının beslenme sorununa çözüm getirilememiş, etkin bir iâşe örgütü oluşturulamamıştır. Teşvik edici bir fiyat politikası izlenmesine rağmen seferberlik nedeniyle üreticinin cepheye sevk edilmesi, tarımsal üretimi önemli ölçüde aksatmıştır. Ayrıca, ithal olanaklarının son derece kısılması durumu ülkeyi otarşik bir yapıya sürüklemiş, iâşenin sağlanmasında Anadolu'nun önemi artmıştır. Diğer taraftan fazla mahsulün müsadere edileceği korkusu üretici üzerinde tedirginlik yaratan bir husus olmuştur (Toprak, 1978: 220).

Savaş koşulları altında ordunun iâşesinin sağlanmasında merkezi örgütlere başvurulsa da, imparatorluğun geniş sınırları içinde yaşayan halkın ihtiyaçlarını karşılama işlevini üstlenen, yine de geleneksel ticaret yapısı olmuştur. Savaş öncesi dönemde dış dünyaya dönük olan bu yapı, savaş sürecinde iç pazarlara dönük hale gelmiştir. Mevcut ticaret yapısı içinde alınan yasal önlemler ve örgütsel düzenlemelerle, hem sistemin işleyişi yeni koşullara uydurulmak istenmiş hem de

İttihat ve Terakki'nin ideolojisi yönünde toplumsal dönüşümler gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. (Tekeli ve İlkin, 2004: 11).

3. Sonuç

Tüm dünyayı etkisi altına alan Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'da meydana gelen ikiye bölünmüşlük içinde, Almanya'ya yakınlaşmasının bir neticesi olarak, 1914'te başlayıp, 1918'de sona eren büyük dünya savaşında, İtilaf Devletleri yanında yer almıştır.

İttihat ve Terakki Hükümeti'nin savaşın kısa sürede sona ereceği düşüncesiyle ileriye yönelik önlemlere gerek duymamış olması, savaşın uzamasıyla birlikte ordunun iâşesinin sağlanmasında sıkıntılara yol açmıştır. Çünkü, savaşın başladığı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu, tarım, sanayi, ulaşım ve haberleşme olsun, hiçbir açıdan bu savaşı kaldırabilecek bir konumda olmamıştır. Savaş yıllarının en önemli sorunu olan ordunun ve halkın iâşesi sorunu, öncesinde bir hazırlık olmadığı için, savaş yılları süresince çeşitli uygulamaların yürürlüğe konulmasıyla çözülmeye çalışılmıştır. Savaşın ağır şartları altında, ülkenin bütün kaynakları ordunun iâşesinin sağlanması için seferber edilmiştir. Savaşın ağır yükü, hem gıda, hem de hayvan ihtiyacından dolayı daha çok tarım sektöründe çalışan üretici kesimin omuzlarına yüklenmiştir.

Ordunun iâşesinin sağlanmasında özellikle, kısmen iane ve kısmen el koyma yöntemlerine başvurularak topyekün halkın desteğine başvurulmuştur. Bu kaynakların ordunun iâşesi için aktarılması ise oluşturulan cemiyetler ve komisyonlar vasıtasıyla sağlanmıştır. Bunlardan en önemlilerinden biri, 22 Ağustos 1914'de yürürlüğe giren kanun gereğince ülkenin çeşitli yerlerinde oluşturulan Tekalif-i Harbiye Komisyonları'dır. Bu komisyonlar vasıtasıyla, ordunun ihtiyacı olan maddelere hükümet tarafından belirli bir fiyat üzerinden el konulmaya başlanmıştır. El koymalar dışında, ikinci bir kaynak, kurulan bazı cemiyetlerin topladığı ianelerdir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Donanma-i Osmani Cemiyeti ve de Tekalif-i Harbiye Komisyonu ianelerin toplandığı merkezler niteliğindedir. Toplanan ianeler ise, İane-i Harbiye, Donanma ianesi, Hilal-i Ahmer ianesi adları altında toplanmıştır. İanelerin toplanması ile ilgili olarak karşılaşılan sorunların genellikle yapılan yolsuzluklarla ilgili olduğu görülmekte olup, bu durumlarda çeşitli cezai yaptırımlara başvurulmuştur.

Netice itibariyle diyebiliriz ki; Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı esnada, savaş koşullarını kaldıramayacak bir yapıda olan Osmanlı İmparatorluğu, ianeler ve el koymalar yolu ile, halkın fedakarlığından yararlanmaya çalışmış, ordunun iâşesi için, tüm halk topyekün seferber olmuştur.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

BOA., DH.İ.UM.EK., 72-49, (24 Eylül 1914) / BOA., DH.İ.UM.EK., 72-84, (10 Ekim 1914) / BOA., DH.İ.UM.EK., 71-59, (11 Ağustos 1914) / BOA., DH.İ.UM.EK., 72-29, (16 Eylül 1914) / BOA., DH.SYS., 123-3, (7 Aralık 1914) / BOA., DHEUM.MTK., 64-35, (15 Aralık 1914) / BOA., DH.SYS., 123-2, (4 Şubat

1915) / BOA., DH.ŞFR., 52-88, (22 Nisan 1915) / BOA., DH.İ.UM., 93-1, (21 Mayıs 1915) / BOA., DH.İ.UM., 83-1, (12 Şubat 1915) / BOA., DH.İ.UM., 83-1, (5 Ekim 1915) / BOA., DH.SYS., 123-3, (16 Mart 1915) / BOA., DH.SYS., 123-3, (4 Mart 1915) / BOA., DH.İ.UM., 93-1, (15 Ağustos 1916) / BOA., DH.İ.UM., 83-1, (19 Nisan 1915) / BOA., 83-1, (29 Haziran 1915) / BOA., DH.İ.UM., 4-5, (19 Temmuz 1919) / BOA., DH.İ.UM., 91-1, (11 Ocak 1916) / BOA., DH.KMS., 30-9, (14 Ocak 1915) / BOA., DH.SYS., 112-77, (4 Nisan 1914) / BOA., DH.İ.UM.EK., 74-46, (13 Ocak 1914) / BOA., DH.İ.UM.EK., 69-58, (31 Mayıs 1914) / BOA., BEO., 4246-38391, (7 Ocak 1914) / BOA., BEO., 4552-318831, (22 Ocak 1914) / BOA., DH.EUM.VRK., 15-5, (26 Haziran 1915) / BOA., İ.DUİT., 73-89, (14 Haziran 1918) / BOA., İ.DUİT., 73-90, (30 Haziran 1918) / BOA., DH.EUM.MH., 250-40, (14 Ocak 1914) / BOA., DH.EUM.MEM., 47-41, (2 Mayıs 1914) / BOA., DH.KMS., 13-17, (26 Ocak 1914) / BOA., DH.HMŞ., 20-34, (18 Şubat 1914) / BOA., DH.EUM.MEM., 44-9, (19 Şubat 1914) / BOA., DH.İ.UM.EK., 69-58, (31 Mayıs 1914) / BOA., DH.EUM.EMN., 72-16, (14 Mayıs 1914) / BOA., DH.İ.UM.EK., 6-99, (13 Mart 1915) / BOA., A-MTZ., 32-403, (1 Mart 1914) / BOA., BEO., 4268-320052, (14 Mart 1914) / BOA., BEO., 4306-322899, (17 Ağustos 1914) / BOA., DH.H., 63-4, (28 Haziran 1914) / BOA., İ.UM.EK., 71-14, (1 Ağustos 1914) / BOA., DH.MB.HPS.M., 19-37, (10 Şubat 1915) / BOA., DH.HMŞ., 11-49, (23 Şubat 1915) / BOA., DH.İ.UM., 98-1, (6 Temmuz 1916) / BOA., DH.İ.UM., 93-1, (13 Temmuz 1916) / BOA., BEO., 4319-323887, (4 Kasım 1914) / BOA., DH.EUM.KLU., 3-14, (11 Ekim 1914) / BOA., BEO., 4329-324628, (31 Aralık 1914) / BOA., DH.İ.UM.EK., 39-75, (9 Ekim 1917) / BOA., DH.İ.UM., 83-1, (7 Ocak 1915) / BOA., DH.İ.UM., 89-1, (29 Nisan 1915) / BOA., DH.İ.UM.EK., 75-33, (25 Şubat 1915) / BOA., İ.HB., 166-1333, (16 Mart 1915) / BOA., DH.İ.UM., 93-1, (29 Temmuz 1916).

Telif Eserler

- Boratav, Korkut (2015), Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009, 21. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Devellioğlu, Ferit (1999), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat. 16. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Doğru, Cem (2009), "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası: İaşe Nezareti", Namık Kemal Üniversitesi SBE, No: 04/2009
- Genç, Mehmet (2002), Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, 2. baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Mantran, Robert (1995), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-II/XIX. Yüzyılın Başlarından Yıkılışa, Çev. Server Tanilli, 1. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Özbek, Nadir (2004), Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (2014), Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (2004), Cumhuriyetin Harcı-Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Toksoy, Nurcan, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Doğu Anadolu'da Yapılan Faaliyetler", <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/26154>, (Erişim Tarihi: 05.08.2018), s. 141-184
- Toprak, Zafer (1978), "Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İaşe Politikası", Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Beşeri Bilimler-Humanities Vol.6-1978, s.211-225.
- Tunçay, Mete (1997), "Siyasal Tarih (1908-1923)", Türkiye Tarihi-4/Çağdaş Türkiye (1908-1980), 5. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul.

**Journal of Strategic Research in Social Science
(JoSRess)**

ISSN: 2459-0029

www.josress.com

2018 © All Rights Reserved